

O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISH MASALALARI -DAVR TALABI

Abdualiyeva Barno Yusufovna

*Sirdaryo viloyati Shirin shahar Olim Xo'jayev
nomidagi 1-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning bugungi davrdagi dolzarb ahamiyati yoritilgan. Yoshlarni qiziqishi, qobiliyati va individual imkoniyatlariga mos kasb tanlashga yo'naltirishning psixologik hamda pedagogik jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, kasbga yo'naltirish jarayonida maktab, oila va psixologik xizmatning muhim vazifalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kasbga yo'naltirish, qobiliyat, motivatsiya, o'quvchi psixologiyasi, mehnat bozori, kasb tanlash, psixologik yordam, ta'lim, individual yondashuv, kelajak kasblari

KIRISH

Bugungi globallashtirish va texnologiyalar rivojlanayotgan davrda yoshlarni to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki har bir insonning kelajakdagi muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning qiziqishi va imkoniyatlariga mos kasb tanlashga bog'liq. Shu sababli o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bugungi kunning dolzarb talabi sifatida qaralmoqda.

Kasb tanlash inson hayotidagi eng muhim qarorlardan biridir. Noto'g'ri tanlangan kasb insonda qiziqishning pasayishi, ish faoliyatidan qoniqmaslik va ruhiy zo'riqlashlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli o'quvchilarni yoshligidan boshlab kasb-hunarlar bilan tanishtirish va ularning qobiliyatini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Har bir o'quvchining qiziqishi, qobiliyati va xarakteri turlicha bo'ladi. Ayrim o'quvchilar texnika va texnologiyaga qiziqsa, boshqalari san'at, tibbiyot yoki pedagogikaga moyillik bildiradi. Shuning uchun kasbga yo'naltirish jarayonida individual yondashuv muhim hisoblanadi. O'quvchining qobiliyatini hisobga olgan holda berilgan tavsiyalar uning kelajakdagi muvaffaqiyatiga zamin yaratadi.

Maktab amaliyotchi psixologining roli kasbga yo'naltirish jarayonida juda katta. Psixolog turli testlar, suhbatlar va kuzatuvlar orqali o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini o'rganadi. Bu esa o'quvchining qaysi sohada muvaffaqiyatga erishishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Psixologik maslahatlar orqali o'quvchilarda mustaqil va ongli kasb tanlash ko'nikmasi shakllantiriladi.

Kasbga yo'naltirishda o'qituvchilarning ham o'rnini muhimdir. Pedagog o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini kuzatib, ularni ma'lum sohalarga yo'naltirishi mumkin. Ayniqsa, zamonaviy interaktiv metodlar, kasb-hunar uchrashuvlari va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning kelajak kasblari haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

Oilaviy muhit ham kasb tanlashga katta ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalar farzandining qiziqishi va imkoniyatlarini inobatga olishi, unga kasb tanlashda ruhiy yordam berishi kerak. Ayrim hollarda ota-onaning bosimi yoki o'z istagini farzandga majburlashi o'quvchining noto'g'ri kasb tanlashiga sabab bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda mehnat bozoridagi o'zgarishlar ham kasbga yo'naltirishning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt va zamonaviy kasblarning rivojlanishi yoshlardan yangi ko'nikmalarni talab qilmoqda. Shu sababli o'quvchilarni zamonaviy va kelajakda talab yuqori bo'ladigan kasblarga yo'naltirish muhimdir.

Kasbga yo'naltirish jarayonida turli treninglar, psixologik mashg'ulotlar va ekskursiyalarni tashkil etish samarali natija beradi. O'quvchilar ishlab chiqarish korxonalarini, oliy ta'lim muassasalari va turli tashkilotlar faoliyati bilan yaqindan tanishishi ularning kasb haqidagi tasavvurini boyitadi.

S.L.Rubinshteynning fikriga ko'ra "qiziqish" deganda shaxsning yo'nalganligi, uning faoliyat motivi tushunilib, o'zining aniqlanganligi va emotsional jozibadorlik kuchi bilan shaxsning qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir qiyadi. Pedagogikada "qiziqish" shaxs hayotining real sharoitlarida paydo bo'lib, uning mavjud bo'lgan ob'ektiv munosabatlarini o'zida aks ettiradi, deb qaraladi. Shaxs faoliyati uning ehtiyojlari bilan belgilanadi, ehtiyojlar asosida esa ma'lum bir sohalarga nisbatan qiziqish shakllanadi. Qiziqish shaxsning atrof muhit va ob'ektlarga nisbatan psixik jarayonlarning tanlangan yo'nalganligi, faqat o'zi tanlagan faoliyat bilan shug'ullanish ehtiyoji va faollikni oshirishga undaydigan omil sifatida namoyon bo'lib, inson faoliyatining samarali va sermahsul bo'lishini ta'minlaydi.

Pedagogika va psixologiyaga oid ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslanib "kasbga qiziqish" tushunchasiga aniqlik kiritamiz.

Qiziqishning umumiy tarkibi L.G.Antipova tomonidan taklif qilingan bo'lib, o'z ichiga intellektual (tafakkur, xotira, tasavvur va hokazo), emotsional va irodaviy jarayonlarni oladi. Bunda qiziqishning uch komponentlik tizimi intellektual, emotsional va irodaviy hodisalarning umumiy yig'indisini emas, balki barcha psixik jarayonlarning o'zaro murakkab munosabatini tashkil qilishi ta'kidlanadi [Л.Г.Антипова, 1987: 8].

"Kasb-hunarga qiziqish" deganda shaxsning kasb-hunar tanlashga yo'nalganligi, tanlagan sohasining ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatlarini anglagan holda kasbiy motivlariining shakllanganligi bilan ifodalanib, shaxsning kasb-hunar haqida

ko`proq ma`lumot olishida, uni egallash maqsadida o`zida kasbiy bilim, malaka va ko`nikmalarni shakllantirish faolligini oshirishida muhim omil bo`lib xizmat qiladi.

Kasb-hunarga qiziqishni uch tarkibiy komponenti (intellektual, emotsional va irodaviy komponentlar) bilan birga to`rtinchi komponentni – kasb-hunar tomonidan mutaxassisning kasbiy bilim, malaka va ko`nikmalariga, xamda uning qobiliyatlariga qo`yiladigan talablarni ham o`zida aks ettiradi. Ushbu to`rtta komponent o`zaro munosabatda va mutanosib bog`liqlikda bo`lib, inson shaxsiga hamda uning hayot faoliyatiga ta`sir ko`rsatadi.

Kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish bu, birinchi navbatda, o`quvchida mehnatsevarlikni hamda unga ijodiy yondashish tuyg`usini tarbiyalash, kasbhunar tanlashdagi mas`uliyat va kasbning jamiyat uchun ahamiyatini xis qilishni tarbiyalashdir. O`z navbatida, bilishga qiziqish ob`ekti bilish jarayonining o`zi bo`lib, xodisalarning ma`nosini tushunish, tegishli soha bilimlarining nazariy va ilmiy asoslarini chuqurroq o`rganish bilan belgilanadi. O`quvchining kasb-hunarlarga oid bilimlarni egallashga qiziqishi uning darsda va darsdan tashqari jarayonlarda faollik ko`rsatishiga, olayotgan bilimlarining sifatiga, ta`lim olishning ichki motivlarini shakllanishiga, o`z hayotiy pozitsiyasiga ega bo`lishiga olib keladi. Bu esa ta`limtarbiya jarayoni samaradorligini ta`minlab, o`quvchida kasb-hunarga qiziqishni bilim olishga qiziqish bilan o`zaro uyg`unlikda shakllanishini ta`minlaydi.

O`quvchilarda kasb-hunarga qiziqishning shakllanish jarayoni turg`un va faol bo`lishi ularni maqsadlariga erishishlarida hamda mavjud qiyinchiliklarni yengib o`tishlarida yordam beradi. Qiziqish dinamik, ongli va turg`un shakllansagina o`quvchilarning ongli ravishda kasb-hunar tanlashlariga samarali ta`sir ko`rsatadi.

Qiziqishning dinamikligi – doimo faolligi va shakllanish jarayonida o`zgarishga moyilligida aks etadi.

Qiziqishning ongliligi – shaxsning o`ziga-o`zi baho berishini kasb-hunarga munosabati bilan belgilanadi.

Kasb-hunarga qiziqishning turg`unligi – aynan bir kasb (yoki kasbiy soha)ga nisbatan ijobiy va faol munosabatning doimiyligida namoyon bo`ladi.

Psixologiya va pedagogika sohalari vakillarining tadqiqotimiz mavzusiga oid ilmiy asoslangan xulosalariga tayanib, 12-16 yosh davri maktab o`quvchilarida kasbhunarga qiziqish shakllantirish uchun optimal davr, deb hisoblash mumkin. Biron-bir kasbiy faoliyat turiga nisbatan erta shakllangan qiziqish uzoq vaqt saqlanib qoladi va kasbiy maqsadning asosini tashkil etadi.

Maktab o`quvchilariining kasb-hunar tanlashi ob`ektiv va sub`ektiv omillar majmuasi ta`sirida sodir bo`ldi. Ob`ektiv omillarga shaxs hoxishi va irodasiga bog`liq bo`lmagan, lekin kasb-hunarga yo`naltirish jarayonining sifatini oshirish uchun sharoit yaratadigan quyidagi omillarni kiritamiz: ota-ona va qarindoshlarning, pedagogo`qituvchilarning, o`rtoqlarning, kasb egasining va kasbga yo`naltirish

bo'yicha mutaxassisning maslahatlari, ommaviy axborot vositalaridan olingan ma'lumotlar, kasbning jamiyat uchun ahamiyati.

Sub'ektiv omillar qatoriga esa o'quvchining individual va psixofiziologik xususiyatlariga bog'liq bo'lgan omillar bilan bir qatorda o'z bilimlarini amalda qo'llashga qiziqishi, mas'uliyat, intizomlilik va ideal (ya'ni badiiy adabiyot yoki filmlardagi asar qahramonlariga xavas), kasb-hunarni o'quvchining shaxsiy qobiliyatlariga talablarini to'g'ri kelishi, kasbni mahorat darajasida egallashga bo'lgan hoxish-istak va shu kabilar kiradi.

Har qanday kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati mutaxassisdan faqatgina bitta qobiliyat yoki sifatni emas, balki ularning muayyan kombinatsiyasini talab qiladi. Bu kombinatsiyasi ikki guruh qobiliyatlarni – ko'pchilik kasblar uchun nisbatan umumiy qobiliyatlar va faqat ayrim kasblar uchun xos bo'lgan maxsus qobiliyatlardan iborat bo'ladi. Kasbga qiziqish insonning kasb-hunar tanlashidagi birinchi jiddiy qadami bo'lib, o'quvchining shaxsiy kasbiy rejani asosi hisoblanadi. Kasbga qiziqish bilan bilishga qiziqish qay darajada o'zaro mutanosib bo'lsa, ularning o'zaro ta'siri ham shu darajada kuchli bo'ladi.

O'quvchilarda kasb-hunarga qiziqishni shakllantirish kasb tanlashga yo'naltirish ishining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, maktablarda bosqichmabosqich va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olib rejalashtirilishi va tashkil etilishi kerak. Bunda beriladigan ma'lumotlar kasb-hunarlarning o'ziga jalb qiluvchi tomonlaridan tashqari kasbiy faoliyatning mazmuni, ijtimoiy ahamiyati va mutaxassisning psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan umumiy va maxsus kasbiy talablar, zarur kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar to'g'risida ham yetarlicha chuqur tushunchalarni o'z ichiga qamrab olishi maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quvchilarning turli zamonaviy kasb va hunarlar to'g'risidagi tasavvurlari qanchalik keng va chuqur bo'lsa, ularni kasbga qiziqishi shunchalik ongli va turg'un bo'lib shakllanadi.

Kasbga qiziqish o'smir-yoshlarning o'z kelajagi yuzasidan qaror qabul qilish davridagi sezitivligi bilan bog'liq bo'lgan psixologik va pedagogik fenimen hisoblanadi. 12-16 yosh davrda bolalarda o'zini-o'zi baholashning ahamiyati ortganligi sababli, kasb-hunarga qiziqishni ongli va turg'un bo'lib shakllana boshlaydi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarda tegishli o'quv predmetlariga qiziqishni to'liq namoyon bo'lishini va asoslangan kasb tanlash motivlari shakllanishiga olib keladi.

O'quvchilarning har qanday kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyati ularda kasbhunarga qiziqishning turg'unligi, faolligi va ongliligi hamda umumiy va maxsus qobiliyatlarining o'zaro uyg'unligiga bog'liq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bugungi davrning muhim talablaridan biridir. Yoshlarni qobiliyati va qiziqishiga mos kasb tanlashga

yo'naltirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyati va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. O'qituvchi, psixolog va ota-onalarning hamkorligi asosida olib borilgan kasbga yo'naltirish ishlari barkamol va raqobatbardosh yoshlarni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 11 avgustdagi "Kambag'al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning mehnat faolligini oshirish va kasb-hunarga o'qitishga qaratilgan hamda aholi bandligini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4804-son qarori // <https://lex.uz/docs/4945748>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 30 dekabrda "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 792-son qarori // <https://lex.uz/uz/docs/5800745>
3. Антипова Л.Г. Проблемы формирования профессиональных интересов у учащихся средних профтехучилищ: Метод. пособие. –М.:Высш. шк., 1987.
4. Гальперин П.Я. Методы обучения и умственного развития ребенка. М.: